

HANS LEOKE

1853-1919

ELULUGU

Hans Leoke sündis 8. jaanuaril 1853 Vana-Võidu mõisa puusepa peres. Hans oli pere neljast lapsest viimane ja ainus, kes ellu jäi. Ema suri kaheksa kuud pärast sünnitust. Isa suri, kui Hans oli 15-aastane.

Arumetsa vallakool jäi majanduslike raskuste tõttu pooleli. Töökus, visadus ja iseseisev õppimine aitasid sisse saada Viljandi kihelkonnakooli, mis jäi kahjuks rahapuudusel pooleli. Ta asus tööle Karula turbatööstuses, algul lihttöölise, hiljem kontoriametnikuna. Töö kõrvalt õppides sai ta 1872. aastal Viljandi kreiskoolist koolmeistri kutsetunnistuse ning täiendas end Tartu I (saksa) õpetajate seminari kursustel.

Esimeseks töökohaks sai Kuude kooli õpetaja abilise amet. Töötas ka Leiaru koolis. 1876–1890 töötas Arumetsa vallakooli koolmeistrina. Need aastad olid viljakad. Ta võttis agaralt osa seltsitegevusest, saatis Sakalale kooliteemalisi kaastöid, kogus Jakob Hurdale rahvaluulet, kuulus Eesti Kirjameeste Seltsi, oli Carl Robert Jakobsoni ideede pooldaja, aitas kaasa Eesti Aleksandrikooli loomisele jne. Leokese ehk Võidu-Hansu eestvedamisel loodi 1882. aastal raamatukogu-selts. Järgnes mängukoori asutamine.

1885. aastal abiellus 33-aastane Hans Leoke 18-aastase taluneiu Mari Tõllasepaga. Perre sündis viis poega, kellest viimane kahjuks suri. Paraku jäi pereisa peagi koolmeistri ametist ilma. Koolides käis venestamine ning vallandamise põhjusteks toodi, et Leoke ei oska vene keelt ja osales usuvabaduse märgukirja koostamises. Perekonnale oli see ränk hoop, sest ka korterist tuli lahkuda ja kiiresti oli vaja uut töökohta. Pastor Westrén-Dolli abiga õnnestus Leokesel tööd saada Kõpus

Leokeste pere 26. augustil 1910. Esimeses reas vasakult Hans, Elmar ja Mari, teises reas Jaan, Hans ja Peeter Leoke. VMF 176:92

Louisenhütte masinavabrikus, kus ta töötas kirjutaja ja arvepidajana viis aastat. Vabrik andis palgale lisaks tasuta korteri ja aiamaa.

Kuid hing ihkas siiski muud ja 1891. aastal avas Hans Leoke Viljandis esimese eesti raamatupoe ja laenuraamatukogu. 1895. aastal asutas kirjastuse, mis tegeles peamiselt näidendite väljaandmisega, pidades silmas asjaarmastajate näiteringide vajadusi lihtsamate näidendite järele. Tema „Rahva näitemängude“ sarjas avaldatud algupärandite hulgas on aukoht August Kitzbergi teostel. Leokese raamatukauplusel oli kõige täielikum Eesti näidendite laenukogu, kust oli tellisid näitemänge teatrid, seltsid ja koolid. Teerajajaks oli Leoke lastenäidendite väljaandmisel.

Hans Leokese elutee jõudis lõpule 16. augustil 1919 ning ta maeti Viljandi Vanale kalmistule.

RAAMATUKAUPMEHENA

Viljandis oli mitu saksa raamatukauplust: K. Kreutzdahli (asutatud 1862), J. E. Karowi (1863), G. Lehrfeldti, G. Rosenbergi ja F. Feldti oma. Hans Leoke avas 23. jaanuaril 1891 Viljandi esimese eesti raamatukaupluse. Ärijuhiks sai tema noor naisevend Aadu (Ado) Tõllasepp, kes mõni aasta hiljem ise trükikoja ja raamatukaupluse asutas. Kaupluse ruumid leiti Veski ja Harjutuse, nüüd Jakobsoni ja Koidu tänava nurgal Hentsoni majas, kus üüri nõuti 80 rubla aastas ja pinda oli 18 ruutmeetrit.

1896 koliti Lossi tänavale Lohrbergi majja ja Hans asus ise äri juhtima. 1900. aastal vabanes suurem pind kesklinnas Tartu tänav 15 Tallinna kaupmehe Grafi majas, kus seni olid olnud trahter ja õllepood. Siin töötas kauplus aastatel 1900–1907. Paralleelselt raamatukauplusega pidasid Leokesed Lossi tn 16 asuvat väikest koloniaalkauplust ning pudupoodi mänguasjade ja hauapärgade osakonnaga. Võeti vastu ka teenustöid. Kauplus oli Mari Leokese nimel.

Tartu tn 9 ärimajja kolimisega kavatses Leoke ühendada kõik osakonnad, sest uued ruumid olid avarad ja moodsad. Kahjuks sai ta siin tegutseda vaid paar aastat, kui 1909. aastal üürileping lõpetati, sest maja kuulus A. Tõllasepale, kel oli samas trükikoda ja raamatukauplus.

1909–1936 asus kauplus Tartu tn 11 majas, kus möödusid Leokese viljakaimad tööaastad raamatukaupmehe ja kirjastajana. Siin elas ja töötas ta kuni oma maise teekonna lõpuni 1919. aastal.

Oma tegevust igal viisil laiendades tõusis Leoke nimekate raamatukaupmeeste hulka. 1910. aastal sai ta teise gildi kaupmeheks ja pälvis linnakodaniku seisuse, mis andis õiguse linnavalimistel osaleda.

Leokese kauplusest võis leida peale raamatute ja kirjatarvete ka mänguasju, postkaarte, pildiraame, grammofoniplaate ja hauapärgi. Kevadel müüdi aedvilja- ja lilleseemneid, mesinikele kunstkärgi ning võeti vastu teenustöid: toimetati lõngu ja kangaid värvimisele ning villu ja linu ketramisele. Ajakirju ja ajalehti müüs Leoke mitmes müügikohas ning toimetas tellitu ka koju kätte, samuti võttis vastu lehetellimusi. Lisaks organiseeriti teatrietendusi ja kontserte, trükiti peokuulutusi ning levitati pileteid.

Leokest ja tema kauplust on meenutanud Johannes Semper oma koolipäevilt: „Tema poodi, kus müüdi sulgi, pliiatseid, õpikuid, vihikuid, ühesõnaga kõike, mis kooliskäijal vaja, kippusid lapsed meelsamini kui teistesse igavamatesse kauplustesse. Leoke oli lahke mees, kandis kuldprille ja suurt habet, ja kuna ta ise väikest kasvu oli, ulatus ta pea parajasti üle leti nii kõrgele, et ta oma pruuni parraga kui luuaga vitriine pühkis. Ta suu ei seisnud kunagi vait. Igalt jõmpsikalt küsis ta, mis ta nimi on, kus ta elab, kus koolis ja mis klassis ta õpib, mis papa kodus teeb, ütles teda tundvat ja saatis talle terviseid“.

H. Leoke'se

raamatu- ja kirjutuseasjade kauplus Wiljandis,

Tartu (Jurjewi) uul. № 15/110. Tall'na kaupmehe majas.

joovitab kõiksugu uusi ja wanemaid

Eesti keelseid raamatuid,

nagu: Piiblid, jutluse-, testamendi-, katehismuse-, palwe-, teaduse-, seaduse-, põllu- töd-, tohtri-, teatri-, noodi-, luule-, reisi-, lõhu-, nalja-, jutu-, laste-lugemise-, pildi- ja kõiki linna- ja maa-koolides tarwitavaid

kooli raamatuid.

Kõiksugu koolide ja kantseleide tarvitusi, pabert, musta ja wärvilist tinti, julga, julepäid, pliiatsid, heftid, kladed, krihvolid, tahvlid, pinalid, jule toosid, linealid, firklid, firklifastid, wärwid, ichwammid, kustutamise gummi, tindi potid, kuuwatajad, kirjutuse-, post-, kustutuse-, joonistuse-, dekki-, noodi-, marmori-, siidi-, klants-, kopir-, muistri-, kuld-, hõbe-, tina-, 2c. 2c. 2c. paberid, ilupooqnad, kuwärid, firjalaffi, tasku- ja fonto- raamatuid, õmbluse-, rätiku-, heegeldamise-, juukse-, nõõp- ja kleidi-nõelu, kudumise wardaid, pesu nõõbid, kooli- ja rätsepa kriiti, käärid, tasku- ja jule-noad, lõhnõli, rohu seebid, rahafotid, uuri fetid, uuri wõtmed, wõtme rõngad, brosched, kannid, hantbaherjad peeglid, gummi-arabicumi, kristall liimi, prillid, juurendamise klaasid, wiuli keeled, roobid, pulgad, kolop-honiimi, pooqna johwiid ja üksikuid wiuli jaquii, õliwärv- ja teisi piltisid, pildi raami- sid, liistusid, roosid, mälestuse albumid — jalmide issekirjutamiseks — 10 kop. peale, päewa- pildi albumid — 60 kop. peale, õnnejoowi ja piltidega post-kaardisid, monogrammide, pesu- märkimise tinti, stempli wärv- lastemängu asju, ilusaid Wiljandi ja ümberkaudsete kohtade waate postkaardisid paljudes sortides. 2c. 2c. 2c.

Uusi kiriku laulu raamatuid, 80 kop. algades.

Hästi täielik laenu-raamatukogu, millest õige wanaaegsid ja uusi raamatuid wähehe maffu eest lugemiseks jaada wõib. — Kõikide ajalehtede, raamatute, gummiSTEMPLITE j. n. e. tellimiste wastuwõtmine.

„Teataja,“ „Eesti-Postimehe“ ja „Uue-Aja“ abitalitused, kus lehe tellimisi ja kuulutusi toimetuse hindadega wastu wõetakse, ning üksikuid numbreid müüakse.

Tellimiste aadress: ФЕЛИННЪ, Лица. рыб. Н. Leoke.

M. Leoke'se uus pudukauba pood

Wiljandis, Koski uul. № 16. Tall'na kaupmehe majas.

müüb odawate hindadega mitmeid toidu aineid ja muud kaupasid, nagu:

mett, õnnu, wõid, mune, juhkurt, theed, kohwi, kohwi ube, siigurid, saia- ja leiva jahu, ernid, manna-, kruubi-, riisi- ja odra-tangu, heeringid, soola, sibulaid, kilusid, hapu kapsaid, konwefisid, jokoladi, marmeladi, pähklid, rosinad, korintid, jatrani, pipart, würtsi, Faniljet, nelgid, kardemoni, kaneeli, loorberi lehti, mandlid, makaronisid, sinepid, joodat, boraxid, ussirohku, äädikat, ichelantini, kartula ja riisi tärklisi, paberosisid, sigarid, tubakat, hülksenid, maispabert, tiffa, küünlaid, tuledõli, lambi klaasa, seepi, lõhnõli, rahafotta, pabe-rosfi pitsisid, hana krantsisid, kõiksugu nõelu, õmbluse niiti, sõrmkübaraid, nõelapatju, peeglid, kannisi, pähharju, tinti, julga, julepäid, pliiatsid, tahvlid, krihvolid, kirjutuse ja postpabert, kuwärisid, pildi raamisid, nuge, uuri wõtmeid, wõtme rõngaid, 2c. 2c. 2c.

Laste mängu asju,

nagu: Hobused, lehmad, linnud, loomad, liblikud, lused, majad, soldatid, suurüksid, püssid, tongid, gummiist ja celluloidist pallid, wiulid, gitarred, juupillid, furinad, wirinad, wiled, flawerid, pajunad, wantrid, reed, saanid, kiigud, weskid, karusjellid, keeglid, telefonid, õhu- laewad, kühkud, piitsad, uuriid, puped, pupe pääd, woodid, woodi firmid, mõõblid, — too- lid, lauad, sohwad, kõõgi riistad 2c. 2c. 2c.

№ 95.

KIRJASTUSTEGEVUS

Hans Leoke asutas oma kirjastuse 1895. aastal. Algu oli tagasihoidlik. Esimene kirjastatud raamat oli M. Kampmanni „Keisri Aleksander III elu ja valitsus“. Õpetajana püüdis ta kirjastustöös rõhku asetada koolikirjandusele, milles tegid kaastööd koolmeistrid M. Kampmann, H. Nam-sing, F. Kuhlbars jt. Ilmusid laulu- ja noodikogud, samuti luule- ja jutukogud. Leoke kirjastas ka enda raamatuid, nagu mõistatuste, laulude ja mängude kogu „Vigurivänt“ (1906, pseudonüümiga Kevadelind) ning ilma autorinimeta „Naljaked pildid ja lustilised lood lastele“. Ilmus ka lihtsaid õpetusi, kus autorina figureerib kõige rohkem põllutööinstruktor Ado Johan(n)son, kellelt ilmus erineva sisuga raamatuid. Et Leoke oli Viljandi põllumeeste seltsi liige, laskis ta trükkida sealseid kõnesid seerias „Kirjad põllutööst“. Kodulinna kohta andis ta välja „Viljandi linna juhi“ eesti ja vene keeles koos linna plaani ja muude „tarviliste teadetega“. Ilmusid kalendrid „Käepärast“, „Tas-ku tähtraamat“ ja „Kodu kalender“, mida tavaliselt trükiti 5000 eksemplari, aga 1909. aastal ulatus selle tiraaž isegi 10 000-ni. Koloreeritud postkaarte kirjastas ta postitemplite alusel otsustades aastatel 1908–1916.

Erilise tähtsuse omandab Leokese elus näitekirjanduse kirjastamine. Näitemänguharrastajaid oli palju, kuid puudus sobiv repertuaar. Hans Leoke orienteerus asjaarmastajate trupptide vajaduste-le, et näidendi levikus kindel olla. 1902. aastal hakkas ta välja andma nii algupärandeid kui eesti keelde mugandatud näitemänge. Tema kirjastatud näidendid hakkasid ilmuma sarjas „Rahva näitemängud“. Ta ostis autoritelt algupärandite ja tõlgete käsikirju, nõutas neile draamatsensorilt etendamislõad ja laenutas neid siis tasuta eest näiteseltskondadele mängimiseks. Menu töötavad näidendid aga avaldas ta trükkis.

Leokese kirjastuselt ilmus aastatel 1902–1922 kokku 140 näidendit, mis moodustab umbes kolmandiku tol ajal ilmunud näitekirjandusest. Leoke omandas teistelt kirjastajatelt veel 44 trükitud näidendit. Tema näitemängude loendis oli ligi 700 teost, neist suurem osa käsikirjas. Leoke oli peamine lastenäidendite avaldaja, kirjutades neid ka ise, kuid need olid pigem teiste avaldatu mu-gandused. Ta esines varjunimede Kevadelind ja H. L. all, enamasti aga ilma autorinimeta.

Hea ülevaate Leokese kirjastustegevusest annavad tema välja antud raamatute nimekirjad, mida ta avaldas nii enda kirjastatud kui ka kaupluses müügil oleva kirjanduse kohta. Põhiliselt on need kataloogid „Rahva näitemängude“ sarjast, muu kirjanduse loendeid avaldas ta vähem. Eesti kul-tuurilukku läks Leoke eelkõige näidendite kirjastajana.

1902. aastast kannavad Leokese kirjastuse raamatud märki, mille valmistas kunstnik Peet Moorats.

Ampaklik teadaandmine.

Ainus Eesti

laenu raamatu-kogu

Wiljandis, H. Leoke'se raamatu kaupluses, turu ääres

on nüüd kõigiti täiendatud ja loovitab igale kirjanduse sõbrale kõiksuguseid teaduslikka, jutu, luuletuste kui ka näitemõngu raamatuid igal ajal rohkel väljavalituul lugemiseks.

Lugemise hind on kümme protsenti raamatu hinnast, sissemaks üks rubla, mille eest kuni kolm raamatut korraga lugemiseks võib saada.

Engejatel on luba raamatuid kuni kümme päeva enese käes lugemiseks hoida.

Rohket osawõtmist palub

kauplikult

A. Tõllassepp.

Ka on jääsamas ülemal nimetatud raamatu kaupluses kõiksugu

fooli- jutu- teaduslikka ja laste pildi raamatuid,

kirjutusmaterjali, õnnesoovi kaartisid, piltisid j. n. e. odava hinnaga saada. Pääte selle veel l. auuhinnaga kroonitud A. Kristalli wiinulisi ja ästisuid wiinuli jagusi, pöuguid, keelesid n. n. Riidetud J. Järwe wilja kohwi ja õuna theed.

Enam ostjad saavad häd protsentid.

H. Leoke'se raamatu kauplus.

LEOKESE LAENURAAMATUKOGU

Raamatukaupluste levikuga kaasnes kaupluste juurde loodavate laenuraamatukogude arvu kasv. Ka Leokese 1891. aastal avatud kaupluses oli võimalus tasu eest raamatuid laenutada. Kogu oli avalik igale soovijale nii linnas kui maal ja oli seega rahvaraamatukogu eelkäija. Lisaks müügil olevale kirjandusele võimaldasid kogud kasutada lattu seisma jäänud raamatuid. Leokese kogus oli algul ligi 700 teost, sajandi alguseks suurenes arv 4200-ni. Laenutati kuni kümneks päevaks, maale isegi neljaks nädalaks. Tagatist nõuti raamatu hinna ulatuses, väärtuslikumate puhul ka rohkem. Lugemisraha oli kuni 1917. aastani 10% raamatu hinnast, hiljem 2–5%.

Viljandis oli veel hulk eestikeelset kirjandust pakkuvaid raamatukogusid. Nimetagem neist Viljandi karskusseltsi Vabadus raamatukogu (1892), A. Tõllasepa raamatukaupluse laenukogu (1894), Viljandi Eesti Käsitöölise Abistamise Seltsi raamatukogu (1908), Viljandi Esimese Lugemisringi raamatukogu (1911), Koidu seltsi raamatukogu (1912) ja maakonna õpetajate keskraamatukogu (1914).

20. sajandi algul oli Leokesel Eesti suurim näidendite laenukogu, kuhu ta püüdis soetada kõik eestikeelsed väljaanded. Kogusse kuulusid omakirjastatud näidendid ning ostetud raamatud ja käsikirjad. Mõnelt kirjastajalt omandas Leoke ostu teel näidendeid koos kõikide õigustega. 1. novembril 1911 sõlmitud kirjastuslepinguga müüs G. Pihlakas enda kirjastatud näidendid Leokesele ja võttis kohustuse viie aasta jooksul näitemänge mitte kirjastada. Et näitemängu harrastati laialdaselt, oli kogul hea käive. Näidendeid laenutati tasu eest, samuti nõutas Leoke mänguluba näidenditele, millele tal ainuõigust polnud. Laenutingimused toodi ära näidendite nimekirjades, mis saadeti tellijaile 10-kopikalise margi eest, seltsidele ja koolidele tasuta. Tellija võis taotleda ainult mänguluba või koos sellega ka näidendiraamatuid. Tellimuses tuli teatada etendamise päev ja koht politsei loa tarvis.

Pärast Hans Leokese surma jäi laenukogu poegade Elmari ja Jaani valdusse. Näidendite kirjastamine ja laenutamine lõppes 1922. aastal, raamatukauplust pidas edasi Jaan Leoke. 1933. aastal müüdi näidendite laenukogu teatrikirjastajale Taavet Mutsule.

BIBLIOFIILNE TEGEVUS

Hans Leoke kogus elu jooksul rikkaliku arhiiviraamatukogu. Juba varases nooruses püüdis ta koguda kõiki eestikeelseid väljaandeid, raamatute kõrval ka kalendreid, ajakirju ja ajalehti. Harrastus aina süvenes ja ta jätkas seda elu lõpuni. Raamatute kogumine muutus lihtsamaks, kui ta kauplust pidas ning oli ühenduses kirjastajate ja trükikodadega. Igast kaupluses olnud nimetusest jättis ta eksemplari arhiiv-raamatukogusse ning hankis raamatuid ka eraisikutelt. 1920. aastatel oli Leokese raamatukogus ligi 15 000 erinevat eestikeelset trükist.

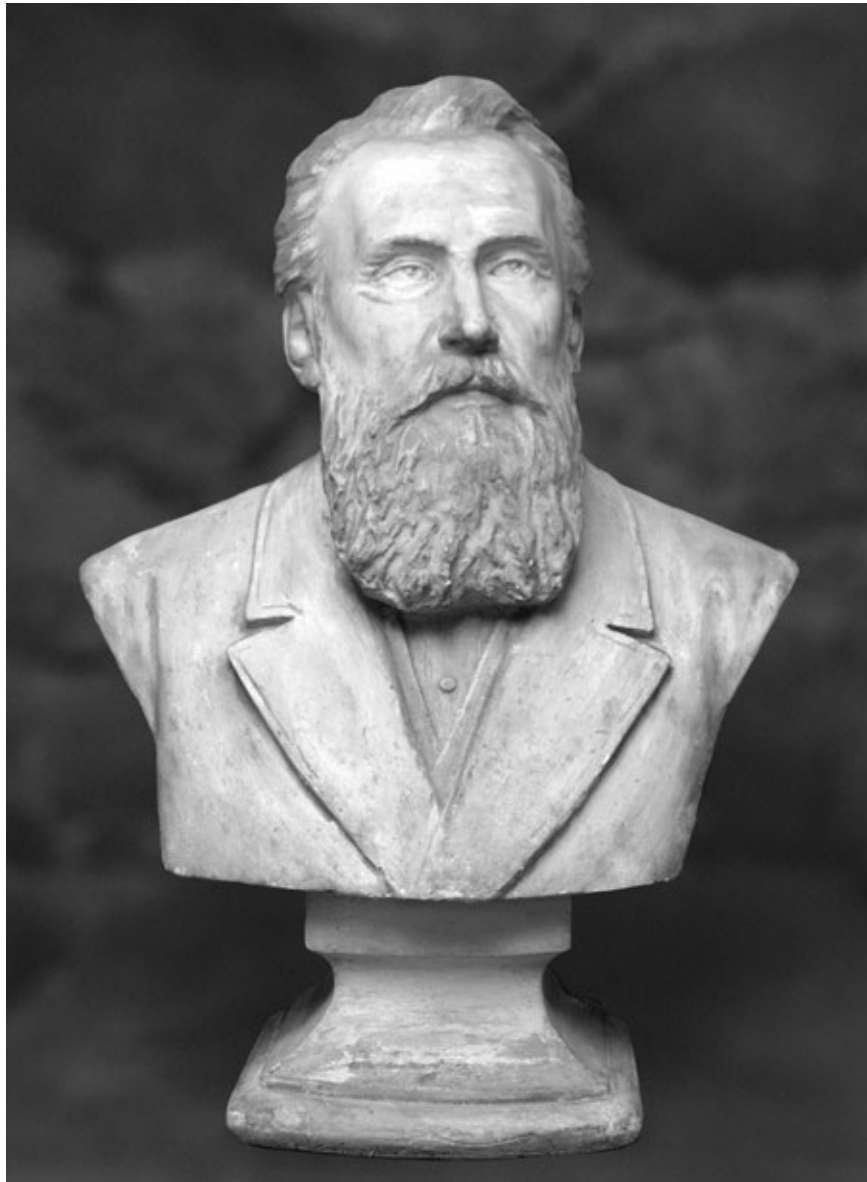
Arhiiviraamatukogu oli Leokese suur ja omakasupüüdmatu kiindumus. Ta soovis, et see säiliks tervikuna Viljandis ning unistas muuseumi asutamisest. Pärast tema surma jäi arhiivkogu valdajaks vanem poeg Jaan Leoke, kes püüdis isa soovi täita, kuid ükski asutus ei saanud raamatukogu tervikuna osta. Jaan otsis kannatlikult uut omanikku ja kirjutas paljudele asutustele ja isikutele. 1929. aasta kirjas haridusministeeriumile leiab ülevaate arhiivkogust, kus on pea kõik 1864. aastani ilmunud eestikeelsed raamatud ja hilisematest 95%. Täielikult on esindatud teatri-, põllumajandus-, muusika- ja lastekirjandus, kalendrid, kataloogid ja nimekirjad. Küllalt suur kogu on *baltica* trükiseid mitmes keeles. Erilist tähelepanu väärivad originaalväljaanded Eesti-, Liivi- ja Kuramaa määrustest ja korraldustest 1688–1842.

Püüetest hoolimata ei õnnestunud raamatukogu tervikuna müüa ning Jaan Leoke hakkas seda osade kaupa pakkuma ja andis välja kirjanduse odavmüügi nimekirju, kus raamatu hinnad algasid ühest sendist. Lõplikult likvideeris kogu Leokeste pärija J. Keng.

Hans Leokese hoolega kogutu leidis siiski koha raamatukogude ja muuseumide varamutes. Selle abil on saanud oma kogule täiendust rahvusraamatukogu, kirjandusmuuseum, teatri- ja muusikamuuseum, E. Vilde muuseum, C. R. Jakobsoni talumuuseum ja kõige rohkem Viljandi muuseum. Osa trükiseid läks ka erakätesse. Hans Leokese raamatud kannavad templit „Arhiiv Raamatukogu H. Leoke“ või „H. Leoke'se Arhiiv Raamatukogu“. Leidub ka venekeelset templit „Knižnaja magazin G. Leoke Fellin“.

*

Tekst põhineb Linda Sarapuu artiklil „Hans Leoke – raamatukaupmees ja kirjastaja“, mis ilmus Viljandi Muuseumi aastaraamatus 2007.

August Weizenbergi loodud Hans Leokese kipsbüst (1913) Viljandi Muuseumis.

Tumedas mantlis ja habemega Hans Leoke 1912. aastal oma kaupluse ees Tartu 11, kus ta elas ja töötas surmani. Samas käib elektriliinide vedamine. Hiljem kerkis siia EVE hotelli hoone. Foto J. Riet, VMF 424:415.

Hans Leokese raamatulett 1911. aasta Viljandi põllumajandusnäitusel. Foto J. Riet, VMF 424:330